

Őskori tömegsír Balatonkeresztúr-Réti-dűlő lelőhelyről

FÁBIÁN SZILVIA

MTA – Régészeti Intézet, Budapest 1014, Üri u. 49. E-mail: fabian@archeo.mta.hu

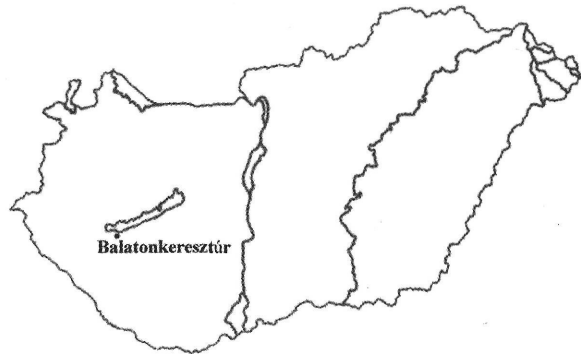
FÁBIÁN SZ.: *Prehistoric Mass Grave at Balatonkeresztúr-Réti-dűlő.*

Abstract: In 2003-2004 rescue excavations were carried out on the planned route of the M7 motorway at Balatonkeresztúr-Réti-dűlő. During 2003 a round pit was excavated in which eight human skeletons were found. The author presents this mass grave and collects and reviews similar multiple burials from the Copper and Bronze Ages.

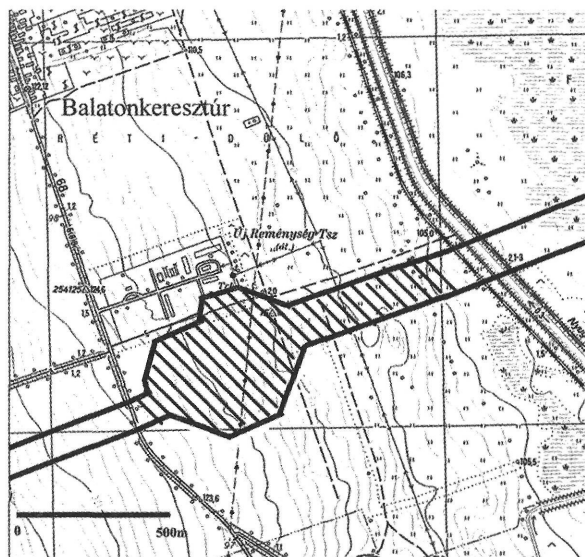
Keywords: mass grave, burial within settlements, Copper Age, Bronze Age

Balatonkeresztúr-Réti-dűlő lelőhely az M7 autópálya-nyomvonal Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti kutatásának keretében¹ a 2003-2004-es év folyamán került feltárássra.² A terület Balatonkeresztúrtól délre, a Balatonújlakra vezető műút bal oldalán, a korábbi Tsz-major szomszédságában helyezkedett el hosszan elnyúlva a nyomvonal által kijelölt K-Ny-i sávban, a mocsaras Nagyberék széléig (1. kép 1–2.). A két évad alatt két ásatási felületen dolgoztunk, melyeket egy földút választott el egymástól. A terület viszonylag sík, nyugati fele korábban mezőgazdasági művelés alatt állt, míg keleti részét legelőként hasznosította a kéthelyi termelőszövetkezet. Az ásatások során több mint 50 000 m² terület teljes feltárása történt meg, amely összesen öt régészeti korszak (rézkor, bronzkor, vaskor, népvándorláskor, középkor) számos népességének kultúráját hozta napvilágra (2. kép). Az idetelepülő emberek újra és újra megközelítőleg ugyanazt a jól körülhatárolható területet szállták meg, amelyben fontos szerepet játszott a Balaton közelsége és a Nagyberék vízjárta gazdag növény- és állatvilága.

A lelőhely nyugati felén a középső rézkori Balaton-Lasinja kultúra népessége és szórványosan a Furchenstich kultúra, illetve a bolerázi csoport leletei kerültek elő. A kora bronzkori megtelepedés is erre a területre összpontosult. A Somogyvár-Vinkovci és a kisapostagi kultúra objektumai elszórtan szinte mindenhol előfordultak és telepjelenségeik összefüggőbb csoportokat alkottak. A kora bronzkori gödrök között 11 csontvázas rítusú sírt tártunk fel, amelyekben a halottak oldalukra fordítva, enyhén zsugorítva, kezüket legtöbbször arcuk elé helyezve feküdtek. A sírok többsége melléklet nélküli volt, csupán két esetben találtunk a halott viseletéhez tartozó tárgyakat. Az egyik váz csuklóján egy bronz lemezből hajlított karkötő, a másik egyed keze és álla találkozásánál apró bronz töredékek kerültek elő. A temetkezési mód és a környező régészeti leletanyag alapján a sírok feltehetően a kora bronzkorra keltezhetők.

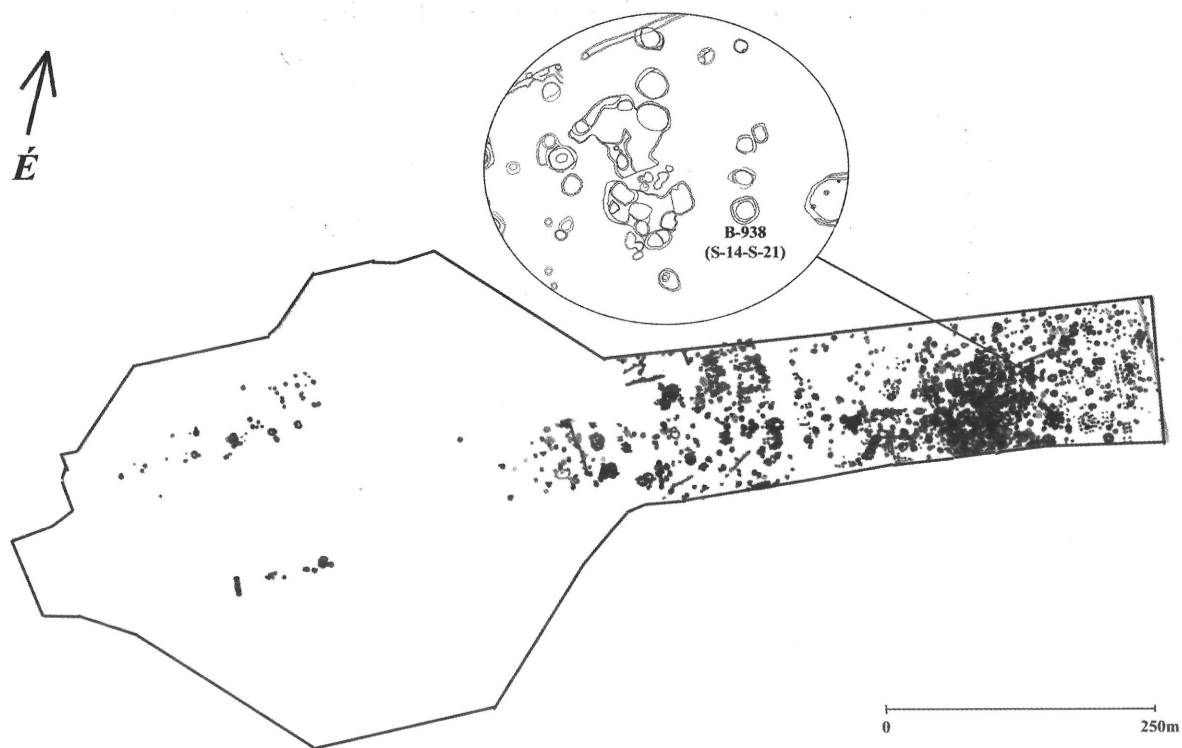
1.

2.

1. kép: Balatonkeresztúr-Réti-dűlő
1: A lelőhely földrajzi elhelyezkedése
2: A lelőhely az M7 autópálya nyomvonalán

A legelő területén, jobban megmaradtak az eredeti domborzati viszonyok csakúgy, mint a különböző régészeti korszakok megtelepedési szintjei. Itt az enyhe emelkedő után a mocsaras nádas felé hirtelen lejtani kezd a felület. Ezen a területen a késő rézkori badeni kultúra népessége telepedett meg. Elszórtan egy-két középső rézkori és kora bronzkori gödör is napvilágra került. A rézkori objektumok mellett, az előző évben

2. kép: A feltárt terület összesítő térképe a B-938-as objektummal (Geoszervíz Kft)

észlelt vaskori, La Tène C–D korú kelta település maradványai és a Kr.u. VI. századi langobard népcsoport, illetve az Árpád-kortól a késő középkorig létező falu telepnyomai folytatódtak. A legelői rész viszonylagos közepén húzódó természetes kiemelkedésen egy jól meghatározható körön belül, a badeni kultúra népeséghez tartozó gödrök, cölöplyukak mellett emberi és állati temetkezéseket is feltártunk. A lelőhelyen előkerült sírok és gödrökbe temetett zsugorított vázak közül egyelőre kilenc csontvázas temetkezés sorolható a késő rézkori telephez, amelyek mind a keleti, legelői részen helyezkedtek el. Melléklet négy halott mellett volt, a többi sír csak helyzete és rítusa alapján sorolható ide. Az előzetes megfigyelés szerint a rézkori és bronzkori sírok a településeken belül, vagy legalábbis a korábban megtelepedésre használt területeken találhatóak. Az őskori temetkezések közé tartozhat az az objektum is, amelybe nyolc embert hantoltak el. A halottakat többékevésbé zsugorított testhelyzetben fektették a szabályos „méhkas” alakú gödörbe, de sírmellékletet nem raktak melléjük. Mivel a lelőhelyen előforduló több kultúra népeségének temetkezései között ismerünk csontvázas rítusú többes-temetkezéseket és meghatározásra alkalmas tárgyakat, edénytöredékeket nem helyeztek a sírba, ezért az objektum keltezése problematikus. A tanulmány a 2003-as évad folyamán feltárt, melléklet nélküli őskori tömegsír régészeti bemutatására és elemzésére vállalkozik.³

Az objektum elhelyezkedése és leírása⁴

A 938-as számú gödör (B-938) a legelői felület kiemelkedésének keleti lejtőjén helyezkedett el (2. kép). A szabályos kerek, „méhkas” alakú, egyenes aljú gödört a 242/492-es szelvényben találtuk. A gödör szájátmérője megközelítőleg 2 méter volt, míg mélysége a nyesett felszíntől számítva 100–105 centiméter volt. A beásás először enyhén tölcséresen beszűkült, majd fokozatosan kiöblösödött. Két emberi koponyát a gödör metszetre bontása során 80 centiméteres mélységben észleltünk, amelyek felett barna és világosbarna löszszel kevert humuszrétegek húzódtak. A gödört tovább bontva először három felnőtt és egy gyermek maradványai találtuk meg a gödör alján, majd négy kisgyermek csontváza bukkant elő beleásva a méhkas alakú verem D-i és DK-i oldalába, a sárga steril löszrétegbe (3. kép). Az objektumból semmilyen egyéb lelet nem került elő néhány apró kerámia-morzsalékon kívül, melyek keltezésre nem alkalmasak.

A vázak leírása

S-14: 7–8 éves gyermek.

D–É-i tájolású, hasán fekvő zsugorított csontváz. Feje jobb oldalán pihent, az arckoponya kelet felé „nézett”. A koponya és a fogazat ép. Felsőteste hason fekvő helyzetben, bal karja könyökben visszahajlítva a test mellett, jobb karja a hasa alatt kinyújtott helyzetben pihent, jobb keze a felhúzott térdhez érhetett. A jobb és

3. kép: A B-938-as tömegsír

bal kéztő- és ujjcsontok hiányoztak. A medence kifordulva a jobb oldalán helyezkedett el, míg a lábak térdben behajlítva, felhúzott helyzetben jobb oldalukon feküdtek egymáson. A csontok viszonylag jó állapotban maradtak fenn.

S-15: 21–23 éves nő.

É–D-i tájolású, jobb oldalán fekvő, enyhén zsugorított testhelyzetben eltemetett halott. A bontás során az arckoponya az álkapocsnál kissé megsérült. A felsőtest a jobb oldalán feküdt, a jobb kar könyökben behajlítva és a váll magasságába emelve az arc előtt helyezkedett el kinyitott tenyérrel. A bal kar könyökben teljesen visszahajlítva a felsőtesten pihent, a kéz a mellkas előtt kinyújtott ujjakkal feküdt. A medence és a lábak egymás mellett szintén jobb oldalukon feküdtek felhúzva, de térdben csak enyhén behajlítva. A lábtő- és ujjcsontok a B-938-as gödör délnyugati oldalához értek. A medence csontja porózusabb, de a vázcsontok jó állapotban maradtak fenn.

S-16: 35–44 éves nő.

Ny–K-i tájolású, jobb oldalán fekvő csontváz. Az agykoponya a bontás során megsérült. Fogazata jó állapotú és hiánytalan volt. A felsőtest és a medence félig jobb oldalán, félig hanyatt fekvő helyzetben pihent. A jobb kar kinyújtva a test mellett feküdt, a csukló a jobb combcsont alatt átnyúlt. A tenyér felfelé nézhetett, az ujjak azonban visszahajlottak, mintha a halott mar-

kolt volna valamit. A bal kar a test bal oldala mellett, atól kissé eltávolodva, kinyújtott helyzetben pihent. A bal kéz csontjai az S-14 derekának magasságában feküdtek. A lábak térdben behajlítva, enyhén felhúzott helyzetben egymástól kis távolságra helyezkedtek el. A jobb lábfej a gödör déli oldalához simulott. A csontok viszonylag jó megtartásúak.

S-17: 26–35 éves férfi.

K–Ny-i tájolású, a csontváz háton fekvő helyzetben volt. A fej hátrabilenve, szinte a fejtetővel érintette a talajt. A koponya és a fogazat ép. A felsőtest hanyatt feküdt, a jobb kar könyökben teljesen visszahajlítva a test mellett helyezkedett el. A kéz ujjcsontjai a szegycsonton pihentek. A bal kar könyökben 90°-ban behajlítva a test bal oldala mellett, a kéztő- és ujjcsontok a medencén feküdtek. A medence szintén hanyatt fekvő helyzetben pihent, a lábak jobb oldalukra fordulva feküdtek. A bal láb térdben csupán enyhén hajlították be, a lábfej a 938-as gödör nyugati oldalához ért. A jobb láb térdben behajlítva helyezkedett el úgy, hogy a boka a bal combcsont alatt feküdt. A csontok viszonylag jó megtartásúak.

S-18: 3–4 éves gyermek.

Ny–K-i tájolású, jobb oldalán fekvő enyhén zsugorított testhelyzetű váz. Az egész csontvázat igen rossz állapotban találtuk. A koponyacsontok az egyed korából adódóan nagyon törékenyek voltak, de viszonylag egészben megmaradt. A felsőtestből csak néhány po-

mekeket a felnőtt körül, a gödör oldalfalába ásták bele. A halottak mellé két kis edénykét is tettek.¹⁶ A Balaton déli partszakasza mentén, Balatonszemes-Szemesiberekben egy sekély beásásban öt ember részben megégett maradványai feküdtek. A gödör egyik felén, a halottak felett, átégett agyagréteget dokumentáltak az ásatók.¹⁷ A közeli Balatonbogláron 1979-ben egy leletmentés során 14 teljes és hiányos emberi vázat tártak fel egy lekerekített sarkú sírgödörben, ahol a hamvasztás nyomai is megfigyelhetők voltak. A gazdag sírmellékletek alapján a badeni kultúra II (késő bolerázi) fázisára datálták. A viszonylag közepén „szabályosan” eltemetett felnőtt köré fektették, illetve dobálták be a többi halottat, akik nagyrészt gyermekek voltak¹⁸ csak úgy, mint a balatonkeresztúri tömegsírnál. A Kaposvár, 61-es út elkerülő szakaszának megelőző feltárása kapcsán Kaposújlak-Várdomb-dűlőn, badeni telepobjektumokkal körülvéve, nyolc emberi vázat tartalmazó gödörre bukkantak.¹⁹ A 745-ös számú objektumba három felnőtt és öt gyermek holttestét fektették szorosan egymás fölé és mellé. A csontvázak fölött nagy mennyiségű paticsot és hombártöredékeket találtak.²⁰ Svodínban, a badeni kultúra településén a 1159/81 gödörben egy szarvasmarhaváz alatt négy felnőtt csontvázat tárták fel.²¹ Feltétlenül meg kell említeni a Nitriansky Hrádok (Kisvárad) – Zámeček lelőhely két kútszerű gödrét, amelyekben tizenegy-tizenkettő (107/49. objektum)²² és tizenkilenc-huszonöt (119/49. objektum)²³ emberi vázat találtak. Mindkettőben a halottakat úgy helyezték el, hogy a gödör közepe felé „nézzenek”. A mellékletek alapján az ásatók a badeni kultúra fiatalabb szakaszára (baden III) keltezték a tömeg-temetkezéseket, amelyek áldozati jellegére több különleges körülmény is utalt.²⁴ Ritusában és egyedszámában nagyon hasonló a dél-lengyelországi Bronociceben feltárt 17 emberi vázat magába foglaló tömegsír, amely a gödörben talált három edény alapján a korai badeni körbe tartozó Bronocice kultúra IV. fázisára helyeztek. A 36-B1 kerek gödör egyenes alján feküdtek a halottak, közöttük négy felnőtt és tizenhárom gyermek. A fentebbi rétegekből temetési szertartásra utaló állatcsontok, égett agyagdarabok és edénytöredékek kerültek elő. Itt is megfigyelhető volt, hogy a gödör közepére a legidősebb férfit fektették, míg köréje helyezték el a többi halottat.²⁵

A középső rézkor időszakából, elsősorban a Balaton-Lasinja kultúra településeiről ismerünk többes-temetkezéseket. Balatonkeresztúr-Réti-dűlőn megtalálható volt a Balaton-Lasinja kultúra emlékanyaga, igaz a középső rézkori megtelepedés a 938-as számú tömegsirtől több száz méterre, a feltárt felületünk nyugati részén összpontosult. Dél-Dunántúlon két középső rézkori többes-temetkezés került a napvilágra az elmúlt néhány év folyamán. Ilyen volt a Balatonőszöd-Temetői-dűlő lelőhelyen feltárt áldozati kút (1099. számú objektum), amely alján tíz halottat találtak,²⁶ és a Kaposvár-61-es út elkerülő szakasz 1. számú lelőhelyén az 558-as számú gödörben feltárt hármass temetkezés.²⁷ Megemlíthetjük még a Bajč-Ragona (Bajcs) lelőhelyen, a Ludanice csoporthoz köthető I/67-es számú mély áldo-

zati gödröt, amelynek különleges jellegét a gazdag leletanyag – kilenc, részben miniatűr edény, kova nyílhegy – az ülő pózban és egymástól steril földrétegekkel elválasztott hat egyed is jelzi. Ez a gödör távol volt minden egykorú településtől,²⁸ csak úgy, mint az Esztergályhorvátiban feltárt késő neolitikus, lengyeli kultúra tömegsírja, amely 25–30 egyén csontjait tartalmazta.²⁹ Az ásató véleménye szerint az esztergályhorvát sír halottai feltételezhetően egy emberáldozat maradványai lehetnek, amelyekre néhány csontvázon erőszakos halálra mutató nyomok utaltak.

A felsorolt régészeti párhuzamok alapján a balatonkeresztúri tömegsír sok szállal a rézkori horizonthoz kapcsolódik, és azon belül is legtöbb esetben a badeni kultúra „teleptemetkezései” között találunk közel hasonló körülmények között eltemetett halottakat. Az embertani vizsgálatok azonban különleges eredményt hoztak, ugyanis a gödörben eltemetett felnőtt férfi (S-17) fizikai antropológiai jellege bizonyos fokig eltér a késő rézkori embertani jellemzőktől, inkább a kora bronzkori Somogyvár-Vinkovci és kisapostagi kultúra népességének jellemzői felé mutat.³⁰ Lelőhelyünkön mindkét kultúra jelen van, de a települések magja a 938-as számú beásástól legalább két-háromszáz méterre található, a közelben csak szórványosan fordul elő egy-két objektumuk. Éppen azonban, a két távoli párhuzamként felsorolt Bajč-ragonai és az esztergályhorvát példák vetik fel a településtől jóval messzebb elhelyezkedő tömeg-temetkezés lehetőségét. A dél-balatoni régióban a Somogyvár-Vinkovci és a kisapostagi kultúra csontvázas, több egyedet magába foglaló sírjai között elsősorban kettes és hármass temetkezéseket ismerünk Ordacsehi-Bugaszegegről,³¹ Vörs-Battyáni-disznólegetőről³² és Kaposvár-61-es elkerülő út 1. számú lelő-helyről.³³ Két-három halottnál több halott egy sírba vagy verembe való temetkezésére viszont, csak távolabbi példák hozhatók fel a kora és középső bronzkor időszakából, de azok egy része temetőkből került elő.³⁴ Az Aunjetitzi kultúra kora fázisára datált 5–6–9 emberi csontvázat tartalmazó vermetek tártak fel Jelšovce (Nyitraegerszeg) lelőhelyen. A tároló gödrök elszórta a Magyarádi kultúra temetőjének területén helyezkedtek el. A 369-es objektumba temetett hat halott egymásra dobálva, szertartásra/ritusra utaló jel nélkül lett elföl-delve.³⁵ Érdeemes megemlíteni még a Kassa közelében Nižna Myšl'an (Alsómislye) Várhegy II lelőhelyen a középső bronzkori füzesabonyi kultúra időszakából származó öt egyedet magába foglaló tömegsirt. A három felnőtt és két gyermek csontváza egy kerek, 2 méter átmérőjű, 1,3 méter mély, enyhén befelé hasasodó, egyenes aljú gödör alján helyezkedtek el. A tömegsír értelmezői szerint viszont ezeket az embereket valószínűleg áldozatként megölték, és szabálytalan elhelyezkedésükből arra lehetett következtetni, hogy belökték őket a gödörbe. A verem betöltésében, a különböző hamus-égett rétegek mellett egész edények és számos kerámia-, állatcsont-, és kőtöredék, bronzékszerek, agyagnehezékek, kagylóhéjak utaltak a gödör áldozati jellegére.³⁶

A jelenség értékelése

A gödör lelőhelyen belüli helyzetét, a temetkezés ritusát, a halottak gödrön belüli elhelyezését figyelembe véve a tömegsír leginkább a késő rézkori badeni kultúrához köthető. Balatonkeresztúrhoz hasonlóan Balatonöszöd-Temetői dűlő badeni településén is kisebb-nagyobb gócpontokat képeztek a késő rézkori temetkezések, amelyek mellett legtöbbször más, a szakrális étellel kapcsolatba hozható jelenségek is megfigyelhetők voltak.³⁷ A badeni kultúra nagy egyszámú tömeges temetkezései szinte minden esetben telepeken belül kerültek elő. A temetőben, mint például a budakalászi, legfeljebb három egyén egy sírgödörbe való elhantolásával találkozunk.³⁸ A badeni kultúra tömegsírjainál több esetben megfigyelhető, hogy a felnőtt vagy felnőttek a gödrök alján fekszenek, míg a gyermekeket sokszor köréjük temetik el. A halottak között a gyermekek számaránya általában jóval magasabb, mint a felnőtteké. Mindezek a jellegzetességek Balatonkeresztúr-Réti-dűlőn is megtalálhatók voltak. Elképzelhető, hogy egy család tagjai, vagy egymással valamilyen szoros kapcsolatban álló személyek kerültek egymás mellé a gödörben.³⁹ A halottak egymáson való elhelyezése (S-14, S-16 és S-17 viszonya) mindenképpen közvetlenebb kapcsolatokat sugall. A balatonkeresztúri gödör betöltése ugyan, szinte teljesen leletmentes volt, de a gödör alján fekvők elhelyezése mellett a gödör oldalába beásott gyerekek is azt támasztják alá, hogy a nyolc embert temették, és nem áldozatként lökték be őket. Emellett különleges áldozati szertartásra utaló nyomokat sem találtunk, mint például különösen gazdag mellékletadás, halottak kivégzésére, égetésre, tűzre utaló nyomok, hamus betöltés, állattetemek elhelyezése a sírgödörbe, vagy részleges (pl. koponya) temetkezés. Ilyen és hasonló esetekben felvetődik, hogy a tömegsírban fekvők halálát valamilyen betegség, járvány idézhette elő és gyorsan el kellett hantolni őket. Talán a balatonkeresztúri nyolcas temetkezés is ezzel magyarázható. A háborúskodás és harci cselekmény, mely

lehetőség tömegsíroknál felmerül, itt legfeljebb egy másik közösség büntető hadjáratára utalhatna, ahol az adott „falu” otthon maradt tagjait (főleg nőket, gyerekeket) gyilkolták meg, azonban erőszakos halálra utaló nyomok nincsenek a csontmaradványokon,⁴⁰ és egyben felvetődhet az a kérdés, hogy ebben az esetben miért csak egy tömegsír került elő ezen a viszonylag nagy területen. Gondolhatnánk esetleg egy idegen faluból, népcsoportból származó kis csoportra (foglyok, ellenségek). Ez esetben azonban, olyan erőszakos halált kell feltételeznünk, amelyet külsérelmi nyomok nélkül is előidézhettek. A kollektív büntetés természetesen lehetett egyben áldozat is, azonban egy szertartás részeként való eltemetésre talán több kísérőjelenségnek jelen kellett volna lennie. Telepgödörbe való temetkezéseknél elképzelhető, hogy a közösségből valamilyen okból kivetett emberek fekszenek a „sírban”, amely például származhatott testi, illetve szervi elváltozásaikból kifolyó megkülönböztetésből, de Balatonkeresztúr esetében ez a lehetőség kizárható.

Összeségében a balatonkeresztúri tömegsír mellékletek hiányában is leginkább a késő rézkori badeni kultúrához tartozónak vélem. A temetkezés különleges, mivel az ide eltemetett emberek egyikének (S-17) antropológiai jellege nem egyértelműen azonos a telep többi részén és más lelőhelyeken feltárt badeni népesség embertani jellemzőivel. Ez az adalék nem zárja ki az emberáldozatot, és a tömegsír kora bronzkori keltezését sem, habár ez utóbbi esetében nem található a balatonkeresztúri tömegsírhoz hasonló a Somogyvár-Vinkovci és a kisapostagi kultúra temetkezései között. Természetesen az, hogy ebből az időszakból csak távolabbi párhuzamok említhetők meg nem zárják ki annak a lehetőségét, hogy tömegsírunk az említett kora bronzkori kultúrák valamelyikéhez tartozhatna. A kérdés eldöntésére további természettudományos vizsgálatok, C14 kormeghatározás hívható segítségül, ahol az abszolút dátumok eldönthetik a rézkori vagy kora bronzkori keltezését.

Jegyzetek

- 1 Az MTA Régészeti Intézete (MTA RI) és a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatóságának (SMMI) együttműködése keretében az MTA RI által végzett ásatás, amelyet a szerző vezetett. A két évad alatt munkatársak voltak: Serlegi Gábor, Kiss Csaba, Skriba Péter, Skriba Pál, Fekete Kati, Diós Borbála, Illés László, Hufnágel Szabolcs, Bek Tamás, Pesti Krisztina, Böröczky Blanka és Pál Róbert, akiknek munkáját ezúton is köszönöm. A rajzokért Skriba Péternek, a képek digitalizálásáért Serlegi Gábornak, a lelőhely-összesítő térképért a Geoszervíz Kft-nek tartozom köszönettel.
- 2 Fábrián 2004a, 157-158; Fábrián 2004b, 10-15; Fábrián 2005, 172.
- 3 Az emberi vázak antropológiai vizsgálatát Köhler Kittinek köszönöm, eredményeinek összefoglalását lásd e tanulmány után, külön cikkben. Ezúton is szeretném megköszönni Bondár Máriának a tanulmányhoz fűzött hasznos tanácsait és észrevételeit.
- 4 Az objektumok leírásánál használt B- rövidítés beását, az S- rövidítés sírt és temetkezést jelöl. Az utána következő számok a lelőhelyen feltárt beásás és temetkezések sorszáma. Mivel a dokumentációban mindenhol B- és S- rövidítésekkel szerepelnek az objektumok számai, ezért a későbbi félreértések elkerülése végett a tanulmányban is így használom őket.
- 5 A tömegsírbán használt csontvázakat három fázisban (4. kép, 1-3.), a kibontásuk és értelmezhetőségük sorrendjében rajzoltuk le. A 4. kép, 1-3. felülnézeti rajzain csak a gödör száját jelöltük.
- 6 Nevizánsky 1985; Nevizánsky-Ozdáni 1997; Bondár 1987; Bondár 2002; Horváth-Juhász-Köhler 2003; Horváth 2004. A tanulmányban elsősorban a telepen előkerült, három egyénnél több halottat befogadó gödrök, azaz tömegsírok, áldozati gödrök párhuzamait gyűjtöttem össze és vizsgáltam meg, nem törekedtem a többes temetkezések teljes felsorolására.
- 7 Bondár-Honti-Kiss 2000; Honti et al. 2002; Honti et al. 2004.
- 8 A felnőtt csontváz neme nem egyértelmű. Horváth 2004, 97-98; Zoffmann 2004, 113.
- 9 Horváth 2004, 98. A badeni II B fázis Nemejcová-Pavúková rendszere alapján értendő.
- 10 Horváth 2004, 85, 95-98.
- 11 A többes temetkezés fotója a Magyar régészet az ezredfordulón (MRE) 2003-ban kiadott kötet 136. oldalán látható (29. fotó).
- 12 Bondár 1996, 35; Bondár 2002, 13.
- 13 Kemenczei 1978, 15; Honti 1981, 34-35; Bondár 2002, 13.
- 14 Točík 1978, 259, 271; Nevizánsky 1985, 265.
- 15 Török 1956, 132-133; Nevizánsky 1985, 260.
- 16 Serlegi Lásd ebben a kötetben. 2006.
- 17 Honti-Németh 2002, 6; Bondár-Honti-Németh 2003, 94.
- 18 Honti 1981, 25-35.
- 19 Somogyi 2002, 45; Somogyi 2004 a, 223; Somogyi 2004 b, 165-166, 5. kép.
- 20 Somogyi 2004 b, 165-166.
- 21 Nemejcová-Pavúková 1982, 204; Nevizánsky 1985, 266.
- 22 Novotný 1958, 98, 100, 161, H kép.
- 23 Točík 1981, 25, Abb. 6.
- 24 Točík 1981, 25.
- 25 Kruk-Milisauskas 1982, 211-216, Fig. 2.
- 26 Horváth-Juhász-Köhler 2003, 267-273.
- 27 Somogyi 2000, 245.
- 28 Točík 1991, 307-308, Fig. 4.
- 29 P. Barna 1996, 149-150.
- 30 Lásd ebben a kötetben Köhler Kitti a balatonkeresztúri csontvázak embertani vizsgálatának eredményeit összefoglaló tanulmányát.
- 31 Gallina et al. 2002, 15.
- 32 Honti 1996, 47-49.
- 33 Somogyi 2002, 45-47.
- 34 A Nitra csoport kilenc temetőjében, 47 esetben találtak többes temetkezéseket 2-3-4-5-7 egyeddel. Az öt (11. sír) és hét (225. sír) emberi csontvázat tartalmazó sír a Nitra csoport branči (Berencs) temetőjében került elő, ahol a halottak elhelyezkedése a többi egyes sírnál megfigyelt tájolási és fektetési sajátosságokat követik. Vladár 1973, 14-15, 74-75, 218, Obr. 7, 58; Bátor 1991, 120-121, Fig.20.
- 35 Bátor 1999, 46, Abb. 12.
- 36 Jakab-Olexa-Vladár 1999, 91-124, Abb. 7-8.
- 37 Horváth 2004, 77.
- 38 Soproni 1956, 111-128; Nevizánsky 1985, 252, 260; Bondár 2002, 13. Kivételként talán a Szentés-Nagyhegy badeni lelőhelyet lehet megemlíteni, ahol másik kilenc sírral együtt került elő egy négyes, csontvázak temetkezés. Banner 1956, 89-90; Nevizánsky 1985, 260.
- 39 A rokonsági kapcsolatokat kimutatható DNS vizsgálatok készülnek a közeljövőben, egyelőre ez csak a szerző feltevézése.
- 40 Lásd Köhler Kitti balatonkeresztúri csontvázak embertani vizsgálatának eredményeit összefoglaló tanulmányát ebben a kötetben.

Irodalom

- BANNER, J. 1956 – Die Pécelser Kultur. Arch.Hung. 35 (1956).
- P. Barna J. 1996 – A lengyeli kultúra tömegsírja Esztergályhorvátiban. – The common grave of the Lengyel culture in Esztergályhorvát, County Zala. Zalai Múzeum 6 (1996) 149-160.
- BÁTOR, J. 1991 – The reflection of economy and social structure in the cemeteries of the Chlopice-Veselé and Nitra cultures. SIA 39/1-2 (1991) 91-142.
- BÁTOR, J. 1999 – Waffen und Belege von Kampftreffen während der Frühbronzezeit in der Südwestslowakei. In: Bátor, J. – Peška, J. (Hrsg.) Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra (1999) 41-52.
- BONDÁR M. 1987 – Újabb adatok a badeni kultúra temetkezéseihez. – Neuere Beiträge zu Bestattungen der Badener Kultur. ZM 1 (1987) 47-58.
- BONDÁR M. 1996 – Késő rézkor. In: Költő L. – Vándor L. (szerk.) Évezredek üzenete a láp világából. (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992). Kaposvár-Zalaegerszeg (1996) 34-41.
- BONDÁR M. 2002 – A badeni kultúra kutatási helyzete Magyarországon (Vázlat). – Der Forschungsstand der Badener Kultur in Ungarn. MFMÉ-StudArch VIII (2002), 7-30.
- BONDÁR M. – HONTI SZ. – KISS V. 2000 – A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (1992–1999.) Előzetes jelentés I. – The preceding archaeological excavation of the planing M7 highway in County Somogy (1992–1999) Preliminary report I. SMK 14 (2000) 3-24.
- BONDÁR M. – HONTI SZ. – NÉMETH P. G. 2003 – Balatonszemes-Szemesi berek. RKM 2000 (2003) 94.

- FÁBIÁN Sz. 2004 a – Balatonkeresztúr-Réti dűlő. RKM 2003 (2004) 157-158.
- FÁBIÁN Sz. 2004 b – Balatonkeresztúr-Réti-dűlő. In: Honti Sz. – Belényesy K. – Fábíán Sz. – Gallina Zs. – Hajdú Á. D. – Hansel B. – Horváth T. – Kiss V. – Koós I. – Marton T. – Németh P.G. – Oross K. – Oszás A. – Polgár P. – P. Szeőke J. – Serlegi G. – Siklósi Zs. – Sófalvi A. – Virágos G.: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (2002-2003) Előzetes jelentés III. – Preliminary Report III. The preceding archaeological excavations (2002–2003) of the M7 highway in Somogy county. SMK 16 (2004) 10–15.
- FÁBIÁN Sz. 2005 – Balatonkeresztúr-Réti dűlő. RKM 2004 (2005) 172-173.
- GALLINA et al. 2002 – Gallina Zs. – Honti Sz. – Kiss V. – Nagy Á. – Németh P. G. – Sebők K. – Somogyi K. 2002 – Ordacsehi-Bugaszeg. In: Honti Sz. – Belényesy K. – Gallina Zs. – Kiss V. – Kulcsár G. – Marton T. – Nagy Á. – Németh P.G. – Oross K. – Sebők K. – Somogyi K.: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán 2000-2001-ben végzett megelőző régészeti feltárások. Előzetes jelentés II. – Rescue Excavations in 2000-2001 on the Planned Route of the M7 Motorway in Somogy County. Preliminary Report II. SMK 15 (2002) 15–20.
- HONTI Sz. 1981 – Rézkori temetkezés Balatonbogláron. – Ein Grab aus der Kupferzeit von Boglárlelle. SMK 4 (1981) 25–42.
- HONTI Sz. 1996 – A kisapostagi kultúra. In: Költő L. – Vándor L. (szerk.) Évezredek üzenete a láp világából. (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979–1992). Kaposvár-Zalaegerszeg, (1996) 47–49.
- HONTI et al. 2002 – Honti Sz. – Belényesy K. – Gallina Zs. – Kiss V. – Kulcsár G. – Marton T. – Nagy Á. – Németh P.G. – Oross K. – Sebők K. – Somogyi K.: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán 2000-2001-ben végzett megelőző régészeti feltárások. Előzetes jelentés II. – Rescue Excavations in 2000-2001 on the Planned Route of the M7 Motorway in Somogy County. Preliminary Report II. SMK 15 (2002) 3–36.
- HONTI et al. 2004 – Honti Sz. – Belényesy K. – Fábíán Sz. – Gallina Zs. – Hajdú Á. D. – Hansel B. – Horváth T. – Kiss V. – Koós I. – Marton T. – Németh P.G. – Oross K. – Oszás A. – Polgár P. – P. Szeőke J. – Serlegi G. – Siklósi Zs. – Sófalvi A. – Virágos G.: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (2002–2003) Előzetes jelentés III. – Preliminary Report III. The preceding archaeological excavations (2002–2003) of the M7 highway in Somogy county. SMK 16 (2004) 3–70.
- HONTI Sz. – NÉMETH P. G. 2002 – Balatonszemes-Szemesiberek. In: Honti Sz. – Belényesy K. – Gallina Zs. – Kiss V. – Kulcsár G. – Marton T. – Nagy Á. – Németh P.G. – Oross K. – Sebők K. – Somogyi K.: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán 2000-2001-ben végzett megelőző régészeti feltárások. Előzetes jelentés II. – Rescue Excavations in 2000–2001 on the Planned Route of the M7 Motorway in Somogy County. Preliminary Report II. SMK 15 (2002) 6–9.
- HOTVÁTH T. 2004 – Emberi vázakat tartalmazó objektumok Balatonöszöd-temetői dűlő badeni településéről. SMK 16 (2004) 71–109.
- HORVÁTH, T. – JUHÁSZ, I. – KÖHLER, K. 2003 – Zwei Brunnen der Balaton-Lasinja Kultur von Balatonöszöd. Anteus 26 (2003) 265–300.
- JAKAB, J. – OLEXA, L. – VLADÁR, J. 1999: Ein Kultobjekt der Otomani-Kultur in Nižna Myšľa. SIA 47/1 (1999) 91–127.
- KEMENCZEI T. 1981 – Pilismarót-Szobi rév. Régészeti Füzetek I:34, 1980 (1981) 15.
- KRUK, J. – MILISAUSKAS, S. 1982 – A Multiple Neolithic Burial at Bronocice, Poland. Germania 60 (1982) 211–216.
- MRE 2003 – Magyar régészet az ezredfordulón. Budapest (2003)
- NEMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1982 – Výsledky výskumu vo Svodíne. – Grabungsergebnisse in Svodín. AVANS 1981 (1982) 200–205.
- NEVIZÁNSKY, G. 1985 – Grabfunde und Überbauerscheinungen der Träger der Badener Kultur im zentralen Gebiet des Karpatenbeckens. SIA 33/2 (1985) 249-272.
- NEVIZÁNSKY, G – OŽDÁNY, O. 1997 – Ein Brandgräberfeld der Badener Kultur in Malá nad Hronom. SASTUMA 4-5 (1995–1996) [1997] 251-269.
- NOVOTNÝ, B. 1958 – Počiatky výtvarného prejavu na Slovensku. – The Beginnings of the Plastic Art in Slovakia. Bratislava (1958).
- SERLEGI G. 2006 – Tikos-Homokgödörök. (M7/S-44 lelőhely) In: Honti Sz. - Fábíán Sz. - Gallina Zs. - Hajdú Á. D. - Hornok P. - Koós I. - Mersdorf Zs. - Molnár I. -Németh P. G. - Polgár P. - P. Szeőke J. - Serlegi G. - Siklósi Zs. - Sipos C. Somogyi K.: Régészeti kutatások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán és a 67-es úton. 2004–2005. Előzetes jelentés IV. SMK 17 (2006)
- SOMOGYI K. 2000 – Előzetes jelentés a Kaposvár – 61-es út elkerülő szakasz 1. számú lelőhelyén végzett feltárásról. – Preliminary report of the excavation of site No. 1. situated on the encircling section of Road 61 around Kaposvár. SMK 14 (2000) 245–250.
- SOMOGYI K. 2002 – A Somogyvár-Vinkovci kultúra temetkezései Kaposújlakról. – Burials of the Somogyvár-Vinkovci culture from Kaposújlak. Ősrégészeti levelek 4 (2002) 45–54.
- SOMOGYI K. 2004 a – Kaposvár, Várdomb-dűlő. RKM 2002 (2004) 223.
- SOMOGYI K. 2004 b – Előzetes jelentés a Kaposvár – 61-es elkerülő út 29. számú lelőhelyén, Kaposújlak-Várdomb-dűlőben 2002-ben végzett megelőző feltárásáról. – Preliminary report on the preceding excavation of site number 27. of the Route 61. encircling Kaposvár. SMK 16 (2004) 165–178.
- SOPRONI S. 1956 – Budakalász, Luppa csárda. In: Banner J.: Die Pécelér Kultur. ArchHung 35 (1956) 111–128.
- Točík, A. 1978 – Záchranný výskum v Komjaticiach. – Rettungsgrabung in Komjatice. AVANS 1977 (1978) 246–272.
- Točík, A. 1981 – Nitriansky Hrádok-Zámeček. Bronzezeitliche Befestigte Ansiedlung der Madarovce Kultur. Materiala Archaeologica Slovaca Band I – Heft 1, Nitra (1981).
- Točík, A. 1991 – Erforschungstand der Lengyel-Kultur in der Slovakei. Rückblick und Ausblick. In: Lichardus, J. (ed.): Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen. Der Forschungsstand der Lengyel-Kultur in der Slovakei. Saarbrücken (1991) 301-317.
- TÖRÖK, G. 1956 – Palotabozsok. In: Banner, J.: Die Pécelér Kultur. ArchHung 35 (1956) 128–134.
- VLADÁR, J. 1973 – Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branč. – Gräberfelder aus der älteren Bronzezeit in Branč. Bratislava (1973).
- ZOFFMANN ZS. 2004 – A badeni népesség Balatonöszöd lelőhelyéről való embertani leleteinek ismertetése. – Anthropological Study on the Baden Population of the Balatonöszöd Site. SMK 16 (2004) 111–125.

A Prehistoric Mass Grave at Balatonkeresztúr-Réti-dűlő

SZILVIA FÁBIÁN

The site of Balatonkeresztúr-Réti-dűlő is located on the left side of the road to Balatonújlak, along the E-W oriented planned route of motorway M7, reaching the edge of the swamps of Nagyberek (Fig. 1:1-2). During the two-year campaign an area of 50,000 m² was fully excavated, yielding material from a number of cultures of five major archaeological periods (Copper Age, Bronze Age, Iron Age, Migration Period, Middle Ages) (Fig. 2).

In the western part of the site the remains of the Middle Copper Age Balaton-Lasinja and Boleráz cultures were found. The Early Bronze Age occupation was limited to this area as well. The features of the Somogyvár-Vinkovci and Kisapostag cultures appeared scattered throughout the western half of the excavated area forming smaller clusters of features. In the eastern half of the site, in the area of a pasture, the original topographic features were better preserved, just like the occupation layers from the various archaeological periods. This area was occupied among others by the Late Copper Age Baden culture. A few sporadic Middle Copper Age and Early Bronze Age pits were uncovered here as well. Beside the Copper Age material the remains of a La Tene C-D settlement, of the sixth-century Langobards and of an Árpád Period and late medieval village were excavated. Around the middle of the pasture, on a natural elevation, a few pits and human and animal burials of the Baden culture were found. From the forty-one graves of the site so far only nine could be connected with some certainty to the Late Copper Age occupation, eleven inhumations probably belong to the Early Bronze Age. According to our preliminary observations, the Copper Age and Bronze Age graves were always located within the settlements, or at least in an area previously utilized as a settlement. A feature with eight human skeletons may also have been a prehistoric burial. Three adults and a child were placed in a more or less crouched position on the bottom of a beehive-shaped pit, while four children were buried in the bulging southern and southeastern side of the pit, into the yellow sterile loess, without any grave-goods (Fig. 3). Since multiple inhumations are known from the material of more cultures whose remains were found at the site, and no diagnostic pottery was placed in the grave, the dating of the mass grave of Balatonkeresztúr-Réti-dűlő is problematic. It can be attempted only with the help of archaeological parallels and physical anthropological analysis. Pit 938 was found ca. 20 m from the features of the Baden culture on the top of the hill, where human burials and regular beehive-shaped pits with complete animal skeletons were uncovered. From the Copper Age we know of similar mass graves with a large number of skeletons from the settlements of the Balaton-Lasinja and Baden cultures. Consequently, the mass grave of Balatonkeresztúr is compared to mass graves from the Middle and Late Copper Ages. At the same time, however, in the close vicinity of the pit a few sporadic Early Bronze Age

features were found as well, so the multiple burials of the Somogyvár-Vinkovci and Kisapostag cultures are reviewed as well.

Based on the characteristics of these analogies, such as the position of the pit within the settlement, the position of the interred within the pits, this mass grave can be connected most closely to the Late Copper Age Baden culture. Similarly to Balatonkeresztúr, at the site of Balatonőszöd-Temetői-dűlő Late Copper Age burials formed smaller or larger focal points within the settlement of the Baden culture, and were surrounded by other features and phenomena that may be connected to the sacral sphere. The mass graves of the Baden culture containing a large number of skeletons are always found within settlements. Cemeteries, e.g. the one at Budakalász, have multiple burials containing at most three skeletons in one grave. It could be observed a number of times in the case of the mass graves of the Baden culture that the adult skeleton(s) lay on the bottom of the pit, while the children were often laid around them. The ratio of children among the dead is usually significantly higher than that of adults. All these characteristics can be observed in Balatonkeresztúr-Réti-dűlő as well. It is conceivable that the members of a family or people close to each other were buried in such a way. The placement of the dead directly above each other does suggest such close relationships (Fig. 4:1-3). Although the fill of the pit in Balatonkeresztúr contained almost no finds at all, both the placing of the dead on the bottom of the pit and the children dug into its side suggest that these eight people were actually buried and not just thrown into the pit as a sacrifice. Furthermore, we did not find any trace of special sacrificial ceremonies, like exceptionally rich deposits of objects, traces of fire, signs of violence, ashy fill, animal skeletons in the pit, or partial burials (e.g. deposition of skulls). In such cases it may be suggested that the death of those interred in the mass grave was caused by some kind of a disease, e.g. an epidemic, and they had to be buried fast. Perhaps that is the explanation for the eight burials of Balatonkeresztúr as well.

To sum it up, we may say that in lack of grave-goods the mass grave of Balatonkeresztúr can be probably connected to the Late Copper Age Baden culture. The burials are special since the physical anthropological characteristics of one of the persons buried here (S-17) are different from those buried in other parts of the settlement and at other sites of the Baden culture. This does not exclude the possibility of dating the assemblage to the Early Bronze Age, nor does the fact that similar mass graves are not known from the Somogyvár-Vinkovci and Kisapostag cultures. The issue will probably be decided by further scientific investigations and radiocarbon dating, and the absolute dates will enable us to place the assemblage firmly into either the Copper or the Early Bronze Age.